

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.82

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.4.13>

Бобровник К. Л.,

аспірантка

Класичного приватного університету

**ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ДЛЯ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ
ПОКАРАННЯ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ МІНІМАЛЬНОГО РІВНЯ БЕЗПЕКИ**

Анотація. Кожна людина є невід'ємною частиною соціуму, а отже протягом усього свого життя відчуває на собі значний вплив навколишнього соціального середовища. Коли поведінка людини стає протиправною і такою, що порушує права, свободи чи інтереси людини, групи осіб, держави в цілому, надзвичайним є застосуванням таких примусових заходів, які б були співмірними із неминучими обмеженнями та загальноприйнятим розумінням поняття «справедливість». Найчастіше такі заходи пов'язані із застосуванням кримінальних покарань, зокрема позбавленням волі в установах із різним рівнем безпеки.

Дана наукова стаття присвячена актуальним питанням значення принципів кримінально-виконавчого законодавства для виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, оскільки реформування національної кримінально-виконавчої системи та впровадження у кримінально-виконавче законодавство численних міжнародних стандартів поводження із засудженими поставили перед нашою державою завдання створити таку систему виконання та відбування кримінальних покарань засудженими до позбавлення волі, яка б могла забезпечити ефективні засоби для їх виправлення і ресоціалізації, запобігти вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Принципи кримінально-виконавчого законодавства не тільки формують та узагальнюють уявлення про сутність процесу виконання – відбування покарання, а й беззаперечно, є певним орієнтиром, спрямуванням для учасників даних відносин та містять ідеальні уявлення про реальну мету покарання та результат його застосування. У їхню основу покладені досвід та досягнення науки кримінально-виконавчого права. У свою чергу кримінально-виконавча політика держави та заходи її забезпечення повинні проводитися в суворій відповідності з принципами, визначеними у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України.

В Україні принципи кримінально-виконавчого законодавства для виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, набули особливого значення, зважаючи на всі виклики, що постали перед нашою державою у ході проведення реформ багатьох сфер суспільного життя, зокрема системи виконання кримінальних покарань і знайшли своє втілення у кримінально-виконавчому законодавстві.

Ключові слова: виправлення, ресоціалізація, принципи, міжнародні стандарти, кримінально-виконавча система, кримінально-виконавче законодавство, законність, демократизм, гуманізм, рівність.

Bobrovnyk K. L. The importance of the principles of criminal law for the correction and resocialization of convicts serving their sentences in minimum security penal colonies

Abstract. Each person is an integral part of society and therefore throughout his life he feels a significant influence of the surrounding social environment. When a person's behavior becomes illegal and violates the rights, freedoms, or interests of a person, a group of persons, or the state as a whole, it is imperative to apply such coercive measures that are commensurate with the inevitable limitations and the generally accepted understanding of the concept of «equity». Often such measures are associated with the application of criminal penalties, in particular, deprivation of liberty in institutions with different levels of security.

This scientific article is devoted to the topical issues of the importance of the principles of criminal law for the correction and resocialization of convicts serving their sentences in minimum security penal colonies, since the reform of the national criminal law system and the introduction of numerous international standards for the treatment of convicts into criminal law the task of our state is to create such a system of execution and serving of criminal punishments by those sentenced to imprisonment, which could provide effective means for their correction and resocialization, prevent the commission of new crimes by both convicts and other persons.

The principles of criminal enforcement legislation not only form and generalize the idea of the essence of the process of execution – the serving of punishment but also without a doubt, are a certain reference point, a direction for the participants of these relations and contain ideal ideas about the real purpose of punishment and the result of its application. They are based on the experience and achievements of the science of criminal law. In turn, the state's criminal enforcement policy and measures to ensure it must be carried out in strict accordance with the principles defined in Art. 5 of the Criminal Executive Code of Ukraine.

In Ukraine the principles of criminal law for the correction and resocialization of convicts who are serving their sentences in minimum security correctional colonies have acquired special importance, taking into account all the challenges faced by our state in the course of reforms in many spheres of social life, in particular the system of execution of criminal punishments and found their embodiment in the criminal executive legislation.

Key words: *resocialization, correction, principles, international standards, criminal law enforcement system, criminal executive legislation, legality, democracy, humanism, equality.*

Вступ. Наразі в нашій державі відбуваються надважливі євроінтеграційні процеси з укорінення засад розвитку соціальної демократичної та правової держави, що у свою чергу мають бути реалізовані в усіх без виключення сферах суспільного життя, зокрема в системі Державної кримінально-виконавчої служби України. Позаяк одним із найважливіших критеріїв визначення цивілізованості будь-якої держави є саме стан дотримання та гарантування прав та свобод її громадян, у тому числі засуджених до відбування покарання у виправних колоніях різних видів.

У основі будь-яких суспільно-правових явищ лежать певні принципи, які у свою чергу є загальними, керівними (основними, вихідними теоретичними, загальними нормативно-керівними) положеннями, що відображають політичну і соціально-економічну природу державного устрою, закономірності розвитку суспільства, визначають політику держави в усіх сферах громадського життя. Не виключенням є і сфера кримінально-виконавчих відносин.

Актуальність. Адаптація норм чинного кримінально-виконавчого законодавства до європейських стандартів потребує принципово нового погляду на роль кримінально-виконавчого права в українському суспільстві, у зв'язку із цим, вкрай важливим є визначення концептуальних принципів кримінально-виконавчого законодавства для виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки. Метою статті є дослідження згаданих вище принципів, їх систематизація та розкриття основних її ознак.

Виклад основного матеріалу. Принципи кримінально-виконавчого права, відобража-

ючи сутність виконання покарань, є орієнтиром для учасників даних відносин, завдяки яким забезпечується процес виправлення і ресоціалізація засуджених. Водночас ці принципи містять ідеальні уявлення про реальну мету покарання, про результат цілеспрямованих зусиль органів і установ виконання покарань [1, с. 84].

Термін «принцип» (від лат. *principium* – початок, засада) у Великому тлумачному словнику сучасної української мови трактується як: 1) основне похідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку та ін.; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [2, с. 1125].

Статтею 5 Кримінально-виконавчого кодексу України визначено, що кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань [3].

Проблематику принципів в сучасній доктрині науки кримінально-виконавчого права України досліджували такі вітчизняні науковці як: І. Г. Богатирьов, М. Я. Гуцуляк,

О. М. Джужа, Т. А. Денисова, В. Я. Конопельський, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, Т. В. Рудник, А. А. Куценко, Я. О. Ліховіцький, К. Б. Марисюк, І. С. Михалко, О. Є. Скакун, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, О. О. Шкута.

Однак, не зважаючи на достатньо велику кількість наукових досліджень по даній тематиці, наразі неможливо віднайти єдине поняття «принципи кримінально-виконавчого права», яке б охоплювало усі його аспекти і прояви. Відтак, дослідники у своїх наукових працях наводять власні авторські визначення. Наприклад, О. М. Джужа під принципами кримінально-виконавчого права вважає основні ідеї, керівні положення, які визначають стратегію і напрями розвитку інститутів і норм цієї галузі права, забезпечують системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні покарань [4, с. 22]; а А. Х. Степанюк принципи розуміє як об'єктивно зумовлені процесом виконання покарання вихідні положення, основні керівні засади, що пронизують і характеризують виконавчу діяльність [5, с. 172]. Одночасно В. М. Трубников пропонує розглядати їх як загальні положення (ідеї), обумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, політику держави у сфері виконання кримінальних покарань, які, будучи закріпленими нормами кримінально-виконавчого права, визначають їх зміст [6, с. 9]. У свою чергу, М. Я. Гуцуляк розуміє їх як загальні керівні положення, ідеї, імперативні вимоги, що складають основу державної політики у сфері виконання покарань, характеризують його сутність і призначення в суспільстві та мають доктринальне вираження і нормативно-правове закріплення [7, с. 218].

Однак варто розуміти, що такі принципи не можуть бути суто правовою категорією через їхній тісний зв'язок із численними філософськими і соціологічними категоріями. А на думку І. Г. Богатирьова, вони мають ще й історичний характер і є результатом закономірностей розвитку суспільства в цілому, втіленням їх демократичних і гуманітарних традицій [8, с. 59].

Дійсно, у тривалому процесі формування правових систем принципи права окремих

держав набувають універсального значення і знаходять своє втілення у міжнародному праві, перш за все у сфері прав людини. Їх першоосновою є суспільні цінності, що втілюються в багатьох міжнародних актах, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи, Всесвітньою медичною асоціацією та ін. Зокрема до цих міжнародних актів відносяться Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р., Європейські пенітенціарні правила від 12 лютого 1987 р. та інші, у яких віднайшли своє відображення загальноправові принципи регулювання відносин між особою і державою.

О. М. Джужа, В. М. Трубников та інші пропонують систему принципів кримінально-виконавчого права поділити на три групи: загальноправові, міжгалузеві, галузеві. До загальноправових принципів вони відносять принципи законності, демократизму, гуманізму. Міжгалузеві – ті, які представлені принципами соціальної справедливості, невідворотності виконання і відбування покарань. Галузеві ж принципи передбачають рівність засуджених перед законом, взаємну відповідальність держави і засудженого, диференціацію та індивідуалізацію виконання покарання, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослужняної поведінки, поєднання покарання із заходами виправного впливу, участь громадськості в діяльності органів і установ виконання покарань.

Вказана класифікація є найбільш поширеною у сфері кримінально-виконавчого права. Крім того, її підтримують більшість вітчизняних фахівців в даній галузі.

До загальноправових принципів відносять принципи законності, демократизму, гуманізму, справедливості, юридичної рівності та інші. Варто відзначити, що цей перелік не є імперативно визначеним, адже процес їх формування ще триває, що особливо помітно у світлі сучасних світових трансформацій. В Україні ці принципи набули особливого значення, зважаючи на всі виклики, що постали

перед нашою державою у ході проведення реформи багатьох сфер суспільного життя, зокрема системи виконання кримінальних покарань і знайшли своє втілення у кримінально-виконавчому законодавстві.

Одним із найважливіших принципів є, безперечно, принцип законності, який є конституційним положенням, закріпленим у ряді статей Конституції України (ст.ст. 6, 8, 24 та ін.). Законність розглядається багатомірно: «принципи державного керівництва суспільством», «принцип поведінки всіх учасників суспільних відносин», «принцип здійснення владних державних функцій». Як зазначає А. Х. Степанюк, суб'єкти виконання і відбування покарання, учасники виконавчої діяльності зобов'язані підкорятися вимогам кримінально-виконавчого законодавства. Поряд із цим законність, як принцип діяльності органів та установ виконання покарань, припускає також точне і суворе дотримання суб'єктами й учасниками діяльності з виконання покарань Конституції України, інших законів, прийнятих на її основі, а крім того – і відомчих нормативних актів, що регулюють порядок виконання й умови відбування покарання [9, с. 333].

Основне призначення Закону – це регулювання дій учасників суспільних відносин. Коли хто-небудь з учасників суспільних відносин виконує дії (бездіяльність), законність як конституційний соціально-правовий інститут покликаний забезпечувати охорону інтересів суспільства. Одночасно режим законності в процесі діяльності органів та установ виконання покарань – це рівень відповідності цих органів та установ вимогам законів і прийнятих на їх основі нормативно-правових актів, правомірності рішень та дій посадових осіб цих органів, а також, беззаперечно, засуджених, які відбувають покарання.

У свою чергу принцип гуманізму також є один із центральних і основоположних принципів, що відіграє значну роль у процесі ресоціалізації та виправлення засуджених, у центрі якого постає людина, особистість як найвища соціальна цінність. Принцип гуманізму щодо засуджених, які відбувають покарання у виправних установах ґрунтується на положенні ст. 3 Конституції України, яка декла-

рує, що в Україні людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Людина розглядається як основна мета суспільного розвитку, у процесі якого забезпечуються створення необхідних умов для повної реалізації всіх її потенціалів, досягнення найвищого духовного розквіту.

Гуманізм – це не тільки про людяне ставлення, високий рівень терпимості, розуміння, поваги до особи, а й, у першу чергу, про охорону інтересів суспільства і прав громадян від будь-яких посягань, про гуманні засоби виправлення у процесі відбування покарання, про подальшу ресоціалізацію та повернення у суспільство. Спираючись на цей принцип, гуманізм виконання покарання слід розуміти як виконавчу діяльність, не позбавлену людяного ставлення до засудженого [9, с. 305].

Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань є похідним від принципу кримінального права – диференціація й індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання. У кримінально-виконавчому праві він виражається в диференціації й індивідуалізації виконання (відбування) покарання. Диференціація виконання покарання полягає в тому, що каральний вплив у різних обсягах застосовується до різних категорій засуджених залежно від тяжкості вчинених ними злочинів, злочинної діяльності в минулому, форми вини, поведінки під час відбування покарання.

Практична роль цього принципу полягає у визначенні певного виду установи виконання покарань конкретним категоріям засуджених, що відображено у ст. 92, 94 КВК України. Також він проявляється і у різних умовах тримання засуджених, різному правовому становищі, рівні ізоляції, які застосовуються залежно від ступеня суспільної небезпеки різних категорій засуджених. До прикладу, ґрунтуючись на даному принципі у цілком законним видається тримання засуджених до довічного позбавлення волі в установах найвищого (максимального) рівня безпеки.

Принцип індивідуалізації під час виконання покарань в установах виконання покарання базується не на групових, а на індивідуаль-

них особливостях особи засудженого, які враховуються під час виконання ним покарання. Так, у ст. 6 КВК України, в якій закріплено цей принцип, вказується, що засоби виправлення та ресоціалізація засуджених повинні застосовуватися з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки під час відбування покарання [3].

Крім того, індивідуалізація покарання на стадії його виконання також виражається у корегуванні каральних заходів залежно від поведінки засудженого і зміну змісту виправного впливу на основі врахування індивідуальних особливостей засудженого.

Засуджені до кримінальних покарань є рівними перед законом, незалежно від раси, національності, релігійних переконань тощо, що засвідчує принцип рівності засуджених перед законом. Засадою визначення є конституційний принцип рівності всіх перед законом (ст. 24 Конституції України), Загальна декларація прав людини (ст. 7), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з ув'язненими (Правила Мандели) 2015 р. (п. 2 правила 5) та інші. Відтак, основне його вираження полягає у єдиному правовому положенні осіб, що відбувають конкретний вид покарання або перебувають в одних умовах відбування покарання у виправній колонії. Однак рівність засуджених перед законом не означає рівність умов відбування покарання. Навпаки, вони індивідуалізуються залежно від цілого ряду чинників, як було визначено в принципі диференціації та індивідуалізації покарань.

Важко уявити наше сьогодення без принципу демократизму, що пронизує всі галузі права, його правові інститути і норми. Вдосконалення демократії у всіх її проявах є основним із завдань будь-якої цивілізованої держави, стратегічною лінією розвитку соціально-політичної системи суспільства на сучасному етапі. Демократизм пронизує всю політико-правову систему держави і знаходить свій конкретний вияв у правових нормах, які регулюють порядок організації та діяльності правоохоронних органів, державних і громадських організацій, правове положення

особи, взаємини її з державою і суспільством [1, с. 62]. Яскравими проявами демократизму у процесі виконання покарання і як наслідок, у процесі ресоціалізації та виправлення засуджених є залучення громадськості, правозахисних організацій.

Одним із важливих напрямків демократизації кримінально-виконавчої системи є розширення гласності в їх діяльності. Гласність у цій сфері припускає, перш за все, висвітлення засобами масової інформації їх діяльності, адже діяльність органів та установ виконання покарань не є та не може бути закритою чи прихованою.

Принцип демократизму проявляється і в інших напрямках – наприклад, у порядку подачі та вирішення скарг і заяв засуджених. На підставі ст. 8 КВК засуджені мають право звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Така правова норма є наслідком впливу міжнародних стандартів поводження із засудженими [1, с. 63]. Насамперед, це пов'язано із прагненням нашої держави дотримуватися й охороняти права і свободи людини.

Відповідно до ст. 65 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими у поводженні з особами, засудженими до тюремного ув'язнення чи іншої подібної міри покарання, треба прагнути, враховуючи тривалість терміну, який вони відбувають, прищеплювати їм бажання підкорятися законам і забезпечувати своє існування після звільнення. Поводження з ними повинно зміцнювати в них відчуття власної гідності та усвідомлення своєї відповідальності [10].

Таким чином, принципи кримінально-виконавчого права узагальнюють уявлення, знання і поняття про сутність процесу виконання – відбування покарання та у подаль-

шому ресоціалізацію та виправлення засуджених, що повинні проводитися в суворій відповідності з принципами, визначеними у ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Висновки. Таким чином, принципи – це категорія стала та ґрунтовна, оскільки саме вони відображають найбільш суттєве в умовах життя суспільства.

Зважаючи на викладеного вище, під принципами виправлення та ресоціалізації слід розуміти загальні керівні положення, імперативні вимоги та ідеї, які складають основу державної політики у сфері відбування покарань. Вони тісно взаємопов'язані між собою,

доповнюють один одного і вимагають комплексного застосування під час виправлення та ресоціалізації засуджених.

Таким чином, сучасна кримінально-виконавча політика України в галузі діяльності пенітенціарної системи має бути спрямована на реалізацію принципів гуманізму, демократизму, пріоритету загальних прав і свобод людини, принципів диференціацію виконання покарань, індивідуального особистісного підходу до засуджених у процесі їх виправлення і ресоціалізації. Тим паче, саме виправлення і ресоціалізація засуджених є пріоритетним шляхом досягнення мети захисту інтересів особи, суспільства та держави в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шкута О.О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шкута О.О. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2011. 400 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь : Перун, 2002. С. 1125.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. Ст. 21.
4. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер. 2002. С. 22.
5. Степанюк А. Х. Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого законодавства. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 1. С. 171–181.
6. Трубников В. М. Принципи кримінально-виконавчої політики України. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 15. С. 9.
7. Гуцуляк М. Я. Поняття та зміст принципів кримінально-виконавчого права України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України*. 2007. № 2. С. 218.
8. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України: підручник. Київ: Всеукр. асоц. «Правова єдність». 2008. С. 59.
9. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / А. Х. Степанюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2002. 393 с.
10. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями Резолюція Економічної і Соціальної Ради ООН 663 (XXIV) від 31 липня 1957 року та 2076 (LXII) від 13 травня 1977 року // *Права людини в документах*. Книга перша. Українсько-Американське бюро захисту прав людини. Амстердам-Київ, 1997. 278 с.